

Олександр Буравський (Житомир)

**РИМО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА У МІЖКОНФЕСІЙНИХ
ВІДНОСИНАХ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ:
ІСТОРІЯ І СУЧАСНИЙ СТАН**

У соціально-економічному й суспільно-політичному житті Правобережної України тією чи іншою мірою були задіяні православна, римо-католицька й греко-католицька конфесії.

Після другого (1793 р.) і третього (1795 р.) поділів Польщі до Росії відійшли Правобережна Україна, Західна Волинь і Західна Білорусія. Російське самодержавство взяло курс на посилення державного контролю над церковним життям і на послаблення пропольських католицьких впливів у регіоні¹. Уряд прагнув жорстко контролювати як православне, так і римо-католицьке й уніатське духовенство на приєднаних землях², а також вилучити основну масу мирян з-під духовної влади римської курії³. 1795 р. Катерина II скасувала Київську римо-католицьку єпархію. Її канонічна ліквідація була підтверджена Папою Римським Пієм VI⁴. У часи царювання наступника Катерини II - її сина Павла I - політика самодержавства щодо римо-католицького духовенства носила ліберальний характер. 26 лютого 1797 р. імператор видав указ про створення в Колегії духовних справ Департаменту в Справах Католицької Церкви⁵.

Стоколос Н., Шеретюк Р. Трансформаційні процеси в Уніатській церкві після поділів Польщі (1772-1795 рр.) та їхні наслідки // Історія релігії в Україні і світі. Збірник наукових праць. Серія «Історичне релігієзнавство». - Випуск 1. - Острог, 2009. - С.237.

Зінченко А.Л. Акти візитації монастирів і костелів XVIII - першої половини XIX ст. як історичне джерело // Подільська старовина: 36. наук. пр. / Відп. ред. В. А. Косаківський. - Вінниця, 1993. - С.206.

Хитровська Ю. В. Громадянсько-політична позиція духовенства Правобережної України наприкінці XVIII - середині XIX ст. (в контексті церковної політики самодержавства) : дис. ... канд. іст. наук: 09.00.11. - К., 2001. - С.38.

Католическая энциклопедия. - Том II. - М., 2005. - С.997.

Бойко Б.Є. Трансформаційні процеси в житті християнських конфесій на Волині періоду її перебування у складі Російської імперії (1793-1917 рр.): дис. ... канд. іст. наук : 09.00.11 - К., 2009. - С.71.

Згідно з новим адміністративно-церковним поділом 1798 р. на Правобережній Україні з'явилося два новостворених єпископства - Луцьке (на Волині) та Кам'янецьке (на Поділлі). Римо-католики всієї Київської губернії увійшли до архієпископства Могильовського. У цей час на Правобережній Україні діяло 200 костелів, майже половина з яких була на Волині⁶. Функціонували також дві уніатські єпархії - у Луцьку та Бересті⁷.

Олександр I також підтримував католицизм. 13 листопада 1801 р. за його указом було створено Римо-католицьку колегію, яка мала відати всіма справами Католицької церкви в Росії. Складалася вона лише з представників латинських дієцезій. Її головою було призначено архієпископа Могильовського Станіслава Богуша-Сестренцевича, який перетягнув у латинський обряд понад 200 тис. уніатів. Із протестом проти цієї акції до імператора звернувся Полоцький уніатський єпископ Лісовський. Цар повелів увести до колегії чотирьох членів-уніатів⁸.

На початку XIX ст. (1801 р.) Римо-Католицька Церква (РКЦ) в Російській імперії була досить чисельною. Вона налічувала 845 костелів, 1710 священників, 318 чоловічих та 80 жіночих монастирів⁹. На Правобережній Україні ця церква мала 343 католицьких приходи, 560 осіб білого духовенства, 1328 ченців, 639 839 прихожан¹.

Наприкінці 20-х рр. XIX ст. російський уряд прагнув остаточно перебрати в свої руки контроль за церковним життям в регіоні від Апостольської Столиці, послабити польський вплив, забезпечити русифікацію краю. У своїй присязі правобережне духовенство зобов'язувалося бути "вірним, добрим і слухняним рабом і підда-

Історія релігії в Україні. У 10-ти т. - Т. 4: Католицизм // За ред. П.Яроцького - К., 2001. - С.96.

Стоколос Н.Г. Уніатська церква у контексті конфесійних трансформацій на Правобережній Україні під владою Російської імперії // Укр. іст. журн. - 2002. - № 4. - С.98.

⁶ Стоколос Н.Г. Конфесійно-етнічні трансформації в Україні (XIX - перша половина XX ст.) : дис. ... доктора іст. наук: 09.00.11. - К., 2003. - С.56-57.

Radwan M. Repertorium wizytacji kościołów i klasztorów w archiwach petersburskiego Kolegium Duchownego (1797-1914) // Instytut Europy Środkowo-Wschodniej.- Lublin, 1998. - С.7.

Білоусов Ю. Київсько-Житомирська римо-католицька єпархія: Історичний нарис. - Житомир, 2000. - С.47.

ним" імператора та його законних спадкоємців, захищати імператорську владу, не шадити за неї "живота свого"¹¹.

Варто зазначити, що стосунки між уніатами, православними й римо-католиками на Правобережній Україні в зазначений період були досить толерантними. Уніати, католики та православні доброзичливо спілкувалися один з одним. Уніати, шануючи свої обряди, також ходили до католицького та православного храмів. Окрім того, відбувалася спільна участь духовенства та мирян цих віросповідань у богослужіннях на свята. Багато уніатів здійснювали паломництво до латинського образу Божої Матері, який знаходився в костелах кармелітів у м. Бердичеві та домініканців у м. Лeticеві. До останнього ходили не тільки римо-католики та уніати, а й православні¹².

Приєднання уніатської церкви до православної прискорило польське повстання 1830-1831 рр., яке зіграло вирішальну роль у процесі ліквідації унії в Російській імперії. У цьому повстанні польську шляхту підтримало католицьке й уніатське духовенство.

Із 1834 р. в уніатських церквах відновлювався православний обряд, а церковні документи наказано було оформити російською мовою¹³.

У процесі ліквідації унії активну участь брала Російська Православна Церква (РЦП). Так, у 1836 р. Волинська духовна консисторія поширила таємну інструкцію Синоду, яка передбачала негайно звільняти з посади тих священників, які не займалися приєднанням уніатів до православ'я або виявляли до цього байдужість, і заохочувати старанних. Наприклад, за приєднання уніатів і римо-католиків у м. Кременці були нагороджені благочинний Левицький і священник Лошкевич¹.

На уніатів здійснювався тиск як з боку царського уряду, РПЦ, так і з боку вищої уніатської ієрархії начолі з єпископом Йосипом Семашком. Для ув'язнення непокірних уніатів Семашко виділив

Никольский Н.М. История русской церкви. - М., 1983. - С.220.

1 ?

Хіхляч Б.М. Вплив унії на церковне життя Поділля у XVIII ст. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. - Вип. 15. Серія «Історія»: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. П. С. Григорчука. - Вінниця, 2009. - С. 198.

Тихонов А.К. Католики, мусульмане, иудеи Российской империи в последней четверти XVIII - начале XX в. - СПб., 2008. - С.94.

Бойко Б.Є. Трансформаційні процеси... - С.66.

Любарський і Тригірський монастирі на Волині, а для черниць - Пінський у Білорусії. Крім того, тимчасово влаштували монастир поблизу Курська. В'язні-уніати перебували в монастирях у жахливих умовах: на їхнє утримання виділялося щорічно лише 6 крб, практично вони були посаджені на хліб і воду. Семашко вважав, що це зломить дух опору й уніати все-таки перейдуть до РПЦ. Однак чимало уніатів залишилися вірними своїй совісті, незважаючи навіть на багаторічне ув'язнення.

Акт про возз'єднання уніатської й православної церков був підписаний 12 лютого 1839 р. на соборі в Полоцьку єпископом Йосипом Семашком, керуючим Білоруською єпархією Василем Чужинським, єпископом Антонієм Зубком та іншими представниками вищого уніатського духовенства¹⁵. З нагоди цієї події київський, подільський і волинський генерал-губернатор повідомляв київському губернатору: " на днях із урядового Сенату стало відомо про Височайше повеління (25 березня 1839 р.) про возз'єднання в Росії греко-уніатської церкви з Святою православною"¹⁶.

На Правобережжі було наведено в православ'я 130 тис. уніатів¹⁷. Упродовж десятиліть після 1839 р. російські чиновники були змушені наvertати уніатів у православ'я. Наприклад, Волинська палата кримінального суду надіслала волинському губернатору справу про 86 жителів м. Дубна, які спокусилися перейти із колишнього греко-уніатського віросповідання в римо-католицький обряд¹⁸. Для об'єктивності зауважимо, що римо-католицькі священики також не відмовлялися від силових методів навернення у свою віру. Наприклад, у 1845 р. вони змушували прийняти католицьку віру порицьких прихожан¹⁹.

Архівні документи дають підстави стверджувати, що римо-католики й греко-католики за власним бажанням переходили в православ'я. Наприклад, 31 грудня 1841 р. консисторія заслухала рапортам свмо. - С.66-67.

Державний архів Київської області (Держархів Київської обл.), ф. 2, оп. 154, спр. 123. арк. 1.

17

Ястребов Ф. Нариси з історії України. Вип. VIII: Історія України в першій половині XIX ст. - К., 1939. - С150.

18

Російський державний історичний архів (РДІА), ф. 821, оп. 1, спр. 394. арк. 1.

Державний архів Житомирської області (Держархів Житомирської обл.), ф. 178, оп. 7, спр. 214. арк. 157.

порт Овруцького духовного правління про добровільний перехід у православ'я дворянки Анастасії Козинської, селянки Вікторії Заруцької⁷⁰. У 1846 р. священник Старокостянтинівського повіту Почарський повідомляв у Волинську духовну консисторію, що у православ'я повернулися 55 осіб - відступників від уніатства⁷¹.

У другій половині XIX ст. на Правобережжі гостро стояло питання про російсько-польське протистояння в конфесійних відносинах. Воно мало також і класовий характер: як правило католики-поляки були поміщиками, а православні українці - селянами. У Волинській, Подільській і Київській губерніях понад 90% римо-католиків були етнічними поляками й належали до дворянського стану (див. табл. 1)⁷².

Таблиця 1

**Етнічний склад римо-католиків і греко-уніатів у губерніях
Південно-Західного краю в 60-і роки XIX ст.**

Губернії	Частка серед католиків у %	
	поляків	росіян, українців і білорусів
Подільська	93,83	6,17
Волинська	97,03	2,96
Київська	99,2	0,8

Із наведених даних видно, що головним змістом католицького питання в Росії було зіткнення полонізму і російської національної ідеї, а ареною цього протистояння стала саме територія Правобережної України.

Друга половина 1860-их рр. - це був період повного самостійного управління справами Римо-Католицької Церкви російським урядом.

Заходи щодо русифікації Південно-Західного краю мали певний результат, про що свідчать статистичні дані (див. табл. 2) .

⁷⁰ Держархів Житомирської обл., ф. 178, оп. 7, спр. 28. арк. 9, арк. 25-26.

⁷¹ Держархів Житомирської обл., ф. 178, оп. 7, спр. 47. арк. 260-261.
Билунов Д.Б. Правительственная политика в отношении римско-католической церкви (60-е годы XIX в.). - Сер. 8: История. - 1996. - № 4. - С.24.

⁷² Там само. - С.42.

**Динаміка питомої ваги римо-католицького
й уніатського населення правобережних губерній
Російської імперії в 1860 - 1897 рр.**

Губернії	Частка римо-католиків та уніатів у %		
	1860-1863 рр.	1866 р.	1897 р.
Подільська	12,15	12,08	8,70
Волинська	10,18	9,68	9,93
Київська	4,26	3,32	3,07

Документи архівів розкривають нові факти про переслідування римо-католицьких священиків на Правобережжі, яких за навернення православних до католицької віри висилали у віддалені губернії. Так було вчинено із настоятелем Костелянського приходського костелу ксьондзом Точицьким, який звинувачувався в спокушанні 40 православних осіб до католицизму. Тому, визнаючи перебування Точицького у Волинській губернії шкідливим, губернатор розпорядився про його вислання².

1870 р. єпископ Боровський за протидію розпорядженням уряду по впровадженню російської мови в богослужіння був висланий на проживання в м. Перм під нагляд поліції².

Римо-католицьким священикам заборонялося без дозволу місцевої влади відвідувати інші приходи. Наприклад, у листопаді 1889 р. настоятель Рашківського римо-католицького приходу Ольгопольського повіту ксьондз Тіт Коцієвський здійснив поїздку в м. Кам'янець. Генерал-губернатор просив єпископа Луцько-Житомирської римо-католицької єпархії Козловського зробити ксьондзу суворе попередження за самовільні поїздки, і в подальшому не допускати таких виїздів²⁶.

На початку XX ст. маніфестом Миколи II від 23 лютого 1903 р. проголошувалася віросповідна свобода, а в законі "Про віротер-

Держархів Житомирської обл., ф. 178, оп. 7, спр. 2398. арк. 390.

25

Державний архів Російської Федерації (ДАРФ), ф. 102, оп. 77, спр. 1010. арк. 3.
Держархів Житомирської обл., ф. 178, оп. 13, спр. 405. арк. 1-7; арк 19-19зв.]

пимість" від 17 квітня 1905 р. було підтверджено недоторканність прав панівної Православної церкви²⁷.

Механізм державно-православної місії в Правобережній Україні був спрямований на нейтралізацію католицького прозелітизму як шляхом пропагандистської роботи, так і засобами силової регламентації, яка здійснювалася у тісному союзі церкви з державою, оскільки в католицькій конфесії вбачалася небезпека посилення

28

польського сепаратизму .

Важливе значення у справі боротьби з католицькою пропагандою у краї мала місіонерсько-проповідницька діяльність, організована в Почаївській лаврі. Почаївські листки, на думку ідеолога православ'я протоієрея Ф.І. Титова, розкривали для простого народу брехливість промов місцевих ксьондзів і католицьких місіонерів, які прибували на Волинь²⁹.

26 вересня 1907 р. архієпископ Антоній надіслав міністрові внутрішніх справ П.А. Столипіну листа, в якому звинувачував міністерство в потуранні іноземним католицьким місіонерам у їхній спробі здійснювати пропаганду католицизму в губернії. "Міністерство, увірене Вам, - зазначав архієпископ, - уже двічі дозволило католицьким ченцям із Галичини прибути на Волинь (перший раз до Луцька і другий - в Острог) нібито для протидії аграрним безпорядкам. У Волинській губернії селяни-католики ніяких аграрних безпорядків не влаштовували. Вибір місць для католицької проповіді тут визначався зовсім не аграрними, а віросповідними пропагандистськими умовами, бо саме Луцьк, Острог і Новоград-Волинськ у нас на Волині є головними центрами латинської пропаганди. Тому з від'їздом із Луцька ксьондзів, незабаром посипалися волинському губернаторові прохання про перехід у католицизм православних жінок, які перебували в шлюбі з католиками. Від імені всієї православної Волині переконливо прошу

Історія релігії в Україні. У 10-ти т. - Т. 4: Католицизм // За ред. П.Яроцького - К., 2001. - СІЮ.

Там само - СІ 13.

29

Титов Ф.И. Католическая пропаганда в Западной России после дарования свободы вероисповеданий 17 апреля 1905 года. - К., 1908. - С.35.

Вас більше не дозволяти приїзд на Волинь закордонних католицьких ченців"³⁰.

Картина міжконфесійних міграцій початку XX ст. свідчила про те, що поступово відбувалося поповнення Римо-Католицької Церкви за рахунок Православної. У 1908 р. в трьох правобережних губерніях налічувалося 795 957 римо-католиків (у Київській губернії - 147 708 осіб, Подільській - 301 874, Волинській - 346 375. Польська преса повідомляла, що лише в 1910 р. римо-католицьке віросповідання визнало 15 556 православних осіб³².

Потрібно зазначити, що ця цифра могла бути ще більшою, але стримували обтяжливі правила переходу від православ'я до іншої конфесії, видані 25 червня 1905 р. Згідно з ними, той, хто бажав покинути православну церкву, писав прохання на ім'я губернатора, який повідомляв про це архієрея. Впродовж місяця справа розглядалася світськими органами влади і консисторією. "Відступника" кілька разів примушували покаятися, після чого місцеве духовенство привселюдно проголошувало йому анафему. Лише тоді губернатор видавав посвідчення про право переходу до іншого віросповідання. У разі масових переходів створювалася спеціальна слідча комісія, до складу якої входили благочинний і поліцейський чиновник. Наприклад, така комісія проводила слідство, коли 60 жителів Новоград-Волинського повіту написали заяви про перехід із православ'я до Римо-католицької церкви .

Отже, місіонерсько-проповідницька діяльність Російської Православної Церкви у справі боротьби з католицькою пропагандою у краї могла досягти успіхів тільки за сприяння поліції та адміністративного тиску. У 1911 р. у регіоні вже мешкало 875 361 прихильників римо-католицького віровчення³⁴. Таким чином, із 1905 по 1914 рр. відбулося доволі значне поповнення Римо-Католицької Церкви за рахунок православної.

Статистичні дані дають підстави стверджувати, що на теренах спільного проживання представників двох християнських кон-

³⁰ РДІА, ф. 821, оп. 125, спр. 3304, ч. 1. арк. 109-110.

³¹ Держархів Житомирської обл., ф. 178, оп. 1, спр. 557. арк. 18-21.

³² Історія релігії в Україні. У 10-ти т. - Т. 4. Католицизм. - СІ 15.

³³ Бойко Б.Є. Трансформаційні процеси... - С.82.

Держархів Житомирської обл., ф. 178, оп. 2, спр. 6. арк. 4зв., арк. 6, арк. 13-14.

фесій на Правобережній Україні місіонерська перевага, без сумніву, належала римо-католицькому духовенству. Римо-Католицька Церква зберігала тенденцію до кількісного зростання.

Православна церква, отримуючи від царського уряду матеріальну і політичну підтримку, проводила активну місіонерсько-русифікаторську діяльність.

Ренесанс римо-католицизму відбувся в перші місяці незалежності України. Станом на 1 січня 1992 р. вже функціонувало 450 римо-католицьких парафій. Більшість із них були створені у Вінницькій (63), Житомирській (46), Львівській (92), Тернопільській (60), Хмельницькій (74 парафії) областях. Дві парафії постали в Київській області. Відродження РКЦ в незалежній Україні стимулювалося встановленням дипломатичних відносин із Ватиканом. 1 грудня 1991 р. Святий Престол визнав незалежність України. У 1992 р. було призначено архієпископа Антоніо Франко першим Апостольським Нунцієм в Україні. Підсумком відродження духовно-організаційного життя Римо-Католицької Церкви в Україні стало висвячення в Римі п'яти нових єпископів, які відродили релігійне життя римо-католиків в нашій державі.

Станом на 1 січня 2012 р. в Україні діяло 913 римо-католицьких громад, 100 монастирів, 8 духовних навчальних закладів, 518 недільних шкіл, 13 періодичних видань, душпастирську місію виконувало 608 священнослужителів³⁵. Нині більшість римо-католицьких парафій у Вінницькій, Житомирській, Хмельницькій областях складаються з етнічних поляків або асимільованих колишніх поляків; водночас римо-католицькі костели відвідують українці, здебільшого колишні греко-католики, які після заборони Греко-Католицької Церкви перейшли на латинський обряд, а також незначна кількість росіян та осіб інших національностей.

"Римо-католицизм в сучасній Україні, - як зазначає професор П.Л. Яроцький, - зберігає свої історично польські витоки, генетично пов'язаний з польською нацією, має патріотичну польську налаштованість"³⁶.

³⁵

Релігійні організації в Україні станом на 1 січня 2012 р. - [Електронний ресурс]. Режим доступу: risu.org.ua/ua/index/resources/statistics.

Яроцький П. Римо-католицизм як чинник етноконфесійної ідентифікації / П.Яроцький // Релігійна свобода. Науковий щорічник. - № 11. - 2007. - С.105.